

...DIE IN DUNK'LEN SIEHT MANN NICHT!*

MARGE-GESCHIEDENIS VAN 'DE ZUID', DEEL VAN DE WIJK OVERSCHELDE OP BASIS VAN HET ARCHIEF VOLKSTELLINGEN

DOOR GUIDO DESELJN

INLEIDING

De huidige Kuiperskaai en dito Oude Scheldestraat vervangen sinds het begin der jaren 1880 de vroegere Kuiperskaai en de Oude Schelde-doorgang, het Kuipersstraatje, het Scheldengangske, samen een berucht en infect arbeidersbeluiken-complex.

De oude Kuiperskaai, die zich ooit aan de Opperschelde-oever schilderachtig uitstreckte tussen de voormalige Marcellisbrug (nu Lammerbrug), en het 'Rond Punt' (nu Jules Lippensplein), was daarin het hart van vertier.

De aanvankelijk schaarse horeca in de Stationsstraat die na het midden van de vorige eeuw tegenover het nabije Zuidstation was gevestigd (de bebouwing bestond daar toen nog hoofdzakelijk uit woonhuizen) was veeleer voor de deftige burgerij en dito reizigers bestemd. Het gewone volk ging meer naar de buurt van Overschelde achter deze deftige façade, links en rechts van de Brabantdam: het Stationstraatje (heden Schepenvijverstraat), de Vanderdonck-doorgang met de 'Gloaze Stroate' of Polkagang, maar vooral

de etablissementen van de 'rosse buurt' van de Kuiperskaai en omgeving. Een toestand die (minstens) gegroeid is sinds de oprichting van het Zuidstation in 1837.

Deze traditie zou voortgezet worden met het Zollikofer-De Vigneplan in 1880-1885, toen de exclusief aan de middenstand en de betere horeca voorbehouden Vlaanderenstraat, de uitgangsbuurt van het Zuidstation in tweeën zou snijden.

Het er van oudsher aanwezige 'amusementsleven' was echter hardnekkiger en heroverde in de daaropvolgende eeuw haar plaats ten koste van de burgerij, zelfs na het verdwijnen van het Zuidstation in 1929¹. Nog vóór 1900 zou trouwens bijna elke woonfunctie aan het Stationsplein zelf wijken voor de horeca: in die buurt waren er voor de Eerste Wereldoorlog meer dan 25 hotels²

De opening in 1884 van de 'Grand Palais du Valentino' op de Kuiperskaai gaf voor heel deze evolutie het startsein. Deze danszaal gebouwd in opdracht van de 'lustige weduwen' Schauvlieghe en Cagny domineerde

een decennium lang als een soort grote feesttent eenzaam en alleen het gehavend stadslandschap ontstaan door de realisatie van het Zollikofer-De Vigneplan.

Op de kop af één eeuw lang was de 'Valentino-Wintergarten-Scala-Coliseum' het kloppend hart van de Zuidbuurt. Is het symbolisch dat na de slooping in 1994 van ditzelfde Coliseum voor de Urbis-mastodont de Kuiperskaai definitief de geest heeft gegeven³.

Nauwelijks was de sanering van het zuidelijk deel van de wijk Overschelde binnen het Zollikofer-De Vigne plan uit de startblokken, of de Kuiperskaai en de Valentino dienden als decorum voor een sleutel-episode bladzijde uit het Gents politiek gebeuren: de strijd voor het Algemeen Stemrecht en de onlusten daarrond. Belangrijke figuren uit de revolutionaire arbeidersbeweging, de Gentse afdeling van de 'Internationale' waaraan de latere Socialistische beweging schatplichtig is, zoals weversgastherbergier Pol Verbauwen, kleermakershulp Pol De Witte, schildersgast Edmond Van

Beveren en de jonge *commis* Edward Anseele hadden in 1874 elkaar gevonden in de danszaal Polka in het toen al beruchte 'glazen straatje', vlakbij. In de buurt van Pol Verbauwen's coöperatieve bakkerij De Vrije Bakkers (1873), in de Belgradostraat⁴, waren deze agitatorische kernen niet voor niets terug te vinden in de proletarische buurt van Overschelde...

Aan het einde van de vorige eeuw hielden zowel Katholieke, Liberale als (vooral) Socialistische bewegingen 'meetings' in de Valentino of de etablissementen in de omgeving. De grote zaal van de Valentino en de kleine zaal boven het aanpalend restaurant, de Concordia aan het 'Rond Punt' en de zaal Progrès zaten stampvol. De Gazette van Gent drukte, dat er nog nooit zoveel volk naar een socialistische meeting was gekomen. De socialisten hielden aan deze gebeurtenissen in elk geval bijna een eeuw lang elke eerste mei het eindpunt van hun traditionele feeststoet aan over...

ENTER: 'DE ZUID'

De Kuiperskaai lag dus goed in de markt bij de

gewone man. De horecafunctie kende er een continuïteit beginnende ver vóór de sanering door het Zolikoffer-De Vigneplan. De Kuiperskaai en de Oude Scheldestraat telden voor de afbraak van de oude bebouwing in het begin der jaren 1880, waar vele generaties dagloners, textielproletariaat en kleine ambachtssamenhokten in onwaardige woonomstandigheden, al een vijftiental herbergen en pensions van bedenkelijk allooi. Zij werden geanimeerd door vele tientallen *cabaretières*, herbergmeiden, dienststers, *serveuzes*, *filles de comptoir* en *femmes en carte* ofte lichte vrouwen al of niet met strafblad, maar bijna uitsluitend van verre of vreemde origine: het Vlaamse platteland, Wallonië, Frankrijk of Duitsland.

De Valentino als nieuweling bleek in de Belle Époque al gauw razend populair bij de hogeschool- of universiteitsstudenten. Rond 1900 koos de liberale studentenvereniging deze zaal zelfs als vergaderlokaal. De hotelhoudsters van de Valentino kregen in hetzelfde jaar concurrentie van weduwe Willio-Van Eetvelde, stationbuffet-houdster, die toen op de Kuiperskaai het (in de Eerste Wereldoorlog beruchte) Hotel Kulmbach opende. De weg naar de Kuiperskaai als amusementcentrum lag open...

Vanaf 1886 werden aan de Kuiperskaai de eerste herenhuisen opgetrokken. Een deel der eigenaars verdedigde doorheen de gehele evolutie van deze kaai als uitgangcentrum hun deftige residenties als een rots in de branding: rechters en raadslieden, geneesheren, professoren, ingenieurs, architecten en bouwondernemers, nijveraars en groothandelaars, renteniers en -sters...

Boegbeelden daarin waren de architectenaannemers Morial en Tertzweil die een belangrijke inbreng hadden in het volbouwen van Vlaanderenstraat en omgeving en daarnaast de gekende rechter Roland, de brei- en naaimachinefabrikanten D'haenens-Gathier uit Gentbrugge of de Deinstse bretellenfabrikant Liebaert. Door de nabijheid van het *Hôtel de France* en de *Milles Colonnes* waar jarenlang Sportwereld's Ronde van Vlaanderen startte, vestigde ook de gekende Brusselse rijwielfabrikant Houard zich met zijnwinkel en atelier op de Kuiperskaai. Hij zou er in 1953 overlijden. Baron Roland was hem voorafgegaan in 1938, textielfabrikant Liebaert volgde in 1944.

De aankondiging dat in 1913 binnen Gent een internationale wereltentoonstelling zou doorgaan had een merkwaardige toevloed van vreemdelingen tot gevolg. De meeste

werden tewerkgesteld in de nieuwe of vernieuwde 'etablisseminten' rond het Zuidstation, als hotel- of koffiehuisbedienden, of als variétéartiesten. Daartoe behoorden de brasserie-diva's Juliette Decottignies, de Italiaans Gila Burnini en Françoise Baptizet - bijgenaamd 'La Luzer', die optrad in de Minard. Deze namen zeggen ons vandaag niets meer, maar ze waren gedurende de wereltentoonstelling van 1913 de pin-ups avant la lettre en gaven de Kuiperskaai een internationaal tintje. Tijdens de wereltentoonstelling permitteerde het restaurant van de Valentino zich zelfs een Oostenrijkse chef-kok. Hij werd er opgevolgd door de door hem opgeleide Belgische *cuisiniers*. Een Nederlandse kok werkte het Interbellum af. Het restaurant van *Hôtel de la Cloche* verwierf in die periode internationale faam als grillroom Le Helder. De horeca van het Zuidkwartier hoopte hier mee haar imago voor de buitenlandse bezoekers op te krikken. Zo runde weduwe Van Eetvelde uit de Zuidstation haar hotel op de Kuiperskaai voor de duur van de wereltentoonstelling met een Franse *maître-d'hôtel*, een Zwitserse kassierster, een Hollandse dienstmeid, een Duitse *fille de comptoir*, een Duitse knecht en meid en twee Russische koffiehuisbedienden, *garçons* dus. Duitse hotelhouders

namen in het vooruitzicht van de wereltentoonstelling trouwens het bestuur van sommige hotels rond de Zuid over, of richtten er een nieuwe *Gasthof* op. Buitenlandse filmmaatschappijen stuurden hun vertegenwoordigers, zoals Emile Blanc, *bestuurder eener cinemachouwborg Pathé*, die een filiaal opende in de Vlaanderenstraat. Zijn *Cinéma des Familles* was vanaf 1904 de eerste vaste Gentse exclusieve filmzaal. De Valentino manifesteerde zich vanaf 1909 naast *salle pour bals, concerts, fêtes, spectacles, conférences, décorations magnifiques de 3000 glaces* als *Cinéma Américain* en nam daartoe als eerste in Gent een *opérateur de cinéma* in dienst met zijn echtgenote als 'plaatsbezorgster'. Ter gelegenheid van de wereltentoonstelling liet weduwe Schauvlieghe zelfs de *Valentino-Wintergarten* in 1911 een schitterende Art Nouveau-facelift ondergaan naar ontwerp van de Gentse architect Geo Henderick. Dezelfde Henderick die in het Interbellum ook de Ciné Palace, de Rex en de Capitole zou inrichten.

EXIT 'DE ZUID'

Tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg de Kuiperskaai een minder fraai intermezzo te verwerken. Toen de Duitsers België binnenvielen, werd ook in Gents het amuse-

mentsleven op een laag pitje gedraaid. Op de filmzalen na viel omstreeks midden augustus 1914 alle vertier stil. Er greep een uitbarsting van patriotisme plaats gericht tegen de gelagzalen die Duits bier schonken, een paar maanden daarvoor dé attractie van de Gentse wereldtentoonstelling. Etablissements met Duitse stempel bevlagden hun gevels met de Belgische driekleur om aan de volkswede te ontsnappen. Op de Kuiperskaai werd het meubilair van de Wintergarten (het latere Coliseum) kort en klein geslagen. Waarop de zaal haar deuren sloot. Horeca-uitbaters en personeel van Duitse origine die hier waren 'blijven hangen' na de wereldtentoonstelling werden gemolesteerd en vertrokken wijselijk. Begin september 1914 naderde het Duitse leger Gent. Vluchtelingen stroomden toe. De amusement- en filmzalen werden in allerijl ingericht als noodhospitaal. Het feestlokaal Vooruit en ook de *Valentino-Wintergarten* kregen hun lazaret. Eind oktober tenslotte werden ook andere grote zalen door de Duitsers bezet. Dit betekende voor Gent het einde van de Belle Epoque. Het Zuidkwartier, en in het bijzonder de Kuiperskaai kreeg een belangrijke plaats toebedeeld in Heinrich Wandt's cynisch kroniek *Etappenleven te Gent - Kanttekeningen bij de Duitse ineenstorting*.

Wandt was de onnavolgbare *left-wing* kroniekschrijver van de Duitse bezetting in de etappe Gent. Zijn werk is slechts veel later, in 1923, en dan nog enkel in Nederlandse vertaling uitgegeven. De inhoud veroorzaakte (niet alleen) te Gent het nodige schandaal. Ik citeer⁵:
"Vlaanderenstraat, Zuidstationplein en Kuiperskaai waren de hoofdmarkt voor de te koop aangeboden liefde. Hier bommelde de oorlogs-demi-monde rond, die in de herfstdagen van 1914 nog als eerlijke fabrieksarbeiders en dienstmeisjes met klapperende kloefjes over de kas-seien trippelden, maar nu het opgesmukt rondwandelande ende betaal-krachtigste cliënteel was van de Gentsche modisten, patisseries en bloemenwinkels. De meisjes van plezier hielden zich meestal op in de cinema's rechtover de Zuidstatie, zoals Oud Gent, *Modern Palace* en... de *Valentino* ingericht als *soldatenkino*. De estaminets van de Kuiperskaai lagen om die reden goed in de markt.

De officiersbordelen rond het Zuid spanden de kroon: het wijnhuis Weimar waar naakt-danseressen optraden, en het reeds vernoemde Oud Gent en *Modern Palace*. Maar vooral op de Kuiperskaai: het Hotel Kulmbach, berucht om zijn 'Kulmbachwijven' en het *Hôtel de la Cloche* naast de

Valentino. *La Cloche* was tot eind 1917 een hospitaal voor officieren met geslachtsziekten, maar daarna gaf de *Etappen-Inspection* er blijkbaar de brui aan en lijfde dit hotel op kosten van de stad Gent in als verrijnd bordeel dat Kulmbach naar de kroon moest steken. Met geld dat men de Gentenaars afhandig had gemaakt, werden bediening, *der herr Director*, het Belgisch orkest, de Brusselse hoeren en andere grote onkosten betaald. Oude voorraden champagne, wijn en likeuren die uit de Gentse kelders in beslag waren genomen, vloeiden er spotgoedkoop. De grote en schone spiegelzaal op de benedenverdieping en de elegante hotelkamers baadden dag en nacht in een betoverend licht, dit terwijl de andere koffiehuisen reeds om 11 uur 's avonds moesten verduisteren en sluiten. De hele nacht weergalmde de Oude Scheldestraat van wellust-verwekkende muziek, en het wilde schreeuwen der driftige officieren en bezopen hoeren die in wilde kringen rondansten op het gladde parket. En boven aan de drempel van het tweede verdiep zat als een eenzame Cherubijn voor het paradijs, de grijze onderofficier van de gezondheidsdienst uit het Lousbergs hoerhospitaal met de overbekende spuit, Protagol en zelf." De promiscue sfeer van de Kuiperskaai bleef

dus ook manifest na de Eerste Wereldoorlog hangen. Echte criminaliteit kwam in het Zuidkwartier evenwel nooit aan bod⁶. Wel een bohémien atmosfeer die al vóór de Eerste Wereldoorlog rijke buitenlandse studenten had aangetrokken als logés in de pensions aldaar: *fiils-à-papa* van Poolse, Servische, Griekse, Russische, Portugese en zelfs Chinese origine⁷. Geen autochtone studenten: voor hen waren de huurprijzen blijkbaar te hoog...

INTERBELLUM

Vanaf het midden der jaren dertig kreeg 'De Zuid' deels een moderner imago. Nieuwsoortige muzieken dansclubs boden vertier aan een deftiger publiek, zeker na de Tweede Wereldoorlog.

Een druk bezocht en volks etablissement op de Kuiperskaai was vanaf 1919 de *Café du Chalêt Vert*, met een 'sportief' publiek - denk maar aan het *Café des Milles Colonnes* op de hoek met het Frankrijksplein waar jaarlijks de Ronde van Vlaanderen vertrok. En ook na 1920 aan de sportactiviteiten in het Coliseum - Gents' eerste indoor-sporthof - met rolschaatsbaan, boks-, basket- en catchwedstrijden (jaren 1950). De '*Chalêt*' werd tot 1947 trouwens uitgebuit door de gekende bokser-herbergier Hyppoliet Tyncke. De eerste zaal aan de Kuiperskaai als echte

'dancing' geïntroduceerd in 1933, was deze gerund door de zwarte Amerikaan Mac Kaine Osceola. Waarom deze anno 1892 in de buurt van New York geboren kaalhoofdige reus in Gent verzeild geraakte is nog niet achterhaald. *Urban-legend* reflecties dichtten hem een dood-door-verhanging toe in 1941. Volgens het archief van de bevolkingsdienst blijkt hij echter overleden te zijn in Brussel in 1955. Hij liet in elke geval in zijn striptease-variété-tent het 'chique' Gentse publiek voor het eerst onvervalste jazz smaken. Chique, want het amusement rond de Kuiperskaai en het Rond Punt (het huidige Jules Lippensplein), in de cabarets, clubs, bodega's en aanverwante variété- en dansgelegenheden zoals *Les Ambassadeurs, L'Arché de Noah, Les Yeux Noirs, de Mac Dancing, Ecu de France, La Jungle, Chandos, Le Cheval Blanc, Au Moulin Rouge, Café Albert, Lune d'Argent* ... waar de life-combo's hoogtij vierden, was tot in de jaren vijftig niet goedkoop⁸. De komst van de jukebox met zijn popmuziek en de studentenclubs met hun voor buitenstaanders gesloten fuiven luidden vanaf het midden der jaren 1960 de ondergang van de Kuiperskaai 'oude stijl' in....

Rechts boven: het stationsplein met de toegang tot de rosse buurt van 't Zuid. Verdwenen met de aanleg van de Vlaanderenstraat.

Foto Stadsarchief SCMS-Gent

VOETNOTEN

- ¹ "... die in het donker ziet men niet!"- Bertolt Brecht, *Die Dreigroschenoper*
- ² De huidige rosse buurt van Schepenvijverstraat, Vanderdonckdoorgang en Belgradostraat is, alle 'saneringspogingen' ten spijt, daarvan nog steeds de erfgenaam...
- ³ Café-hotels rond het Zuidstation volgens de Wegwijzer van Gent anno 1910:
- Stationsstraat 1: *Au Duc de Brabant*
 - Stationsstraat 3: *Hôtel Régina*
 - Stationsstraat 18-20: *Hôtel Universel*
 - Stationsstraat 26: *Hôtel des Pays Bas*
 - Stationsstraat 28: *A l'Aigle Impérial*
 - Stationsstraat 30: *Au Lion d'Or*
 - Woodrow Wilsonplein (voorheen Stationsstraat)
 - Stationsstraat 32/ Vlaanderenstraat 83: *Hôtel de la Cour d'Autriche*
 - Stationsstraat 34/36: *Hôtel de la Paix*
 - Stationsstraat 40: *La Descente des Voyageurs*
 - Stationsstraat 42: *Hôtel du Télégraphe*
 - Stationsstraat 44: *A la Ville de Termonde*
 - Stationsstraat 50: *Hôtel de la Gare*
 - Brabantdam 19/ Vlaanderenstraat 48: *Hôtel Ganda*
 - Sint-Annaplein 1/Brabantdam 85: *Hôtel de l'Univers*
 - Vlaanderenstraat 71: *Hôtel Tivoli*
 - Vlaanderenstraat: *Hôtel den IJzer*
 - Vlaanderenstraat: *Hôtel Gambirinus*
 - Jules Lippensplein/ Kuiperskaai: *Grand Hôtel*
 - Graaf van Vlaanderenplein 6: *Hôtel du Sud*
 - Graaf van Vlaanderenplein 11: *Hôtel de Gand*
 - Graaf van Vlaanderenplein 12: *Hôtel Moderne*
 - Frankrijkplein (voorheen Lieven Bauwensplein)
 - Lieven Bauwensplein 1: *Hôtel de Russie*
 - Lieven Bauwensplein 2: *Hôtel des Milles Colonnes*
 - Lieven Bauwensplein 4: *Hôtel de France*

- Kuiperskaai 7: *Hôtel Kulmbach*
 - Kuiperskaai 39: *Hôtel de la Cloche*
- ³ Dit bleek zonneklaar uit de verzamelde getuigenissen van het 'Openbaar Onderzoek Kuiperskaai' in het kader van het Time-Festival jaargang 1998.
- ⁴ Deze eerste Gentse (radicaal-politieke) coöperatieve bakkerij, waaruit de latere (gematigder) Socialistische coöperatieve Vooruit is ontsproten, was ingericht in de kelder van Verbauwen's herberg De Vogelstruis.
- ⁵ Heinrich Wandt: *Het Etappenleven te Gent* (2 delen) Ledeberg 1920.
- ⁶ De criminaliteit aan de Kuiperskaai in de periode 1881-1910 is een spiegel van de aard der activiteiten die er werden uitgeoefend. De graad bleef merkwaardig beperkt in vergelijking met elders in Gent, naar de gegevens van het archief van de Bevolkingsdienst te oordelen...
- In 1881: de eerste (enige?) 'zwarte jongen' van de Kuiperskaai: Nefkens Charles (*1854 Baarderwijk NL), werkman-schoenmaker, 1880 *Bruits nocturnes*, 1881 *coups & blessures porte arme*, 1881 *injures 2x*, 1882 *coups et blessures, destruction clôture, injures verbales*
- Cabaretière Galle Julie moest er in 1883 niet voor onderdoen! 1883 *bruits nocturnes (5fr)* 1883 *injures (5fr)* 1883 *coups réciproques (10fr + 5 fr)* 1883 *verser à boire après l'heure (15fr)* 1883 *injures (2fr)*
- Cabaretier* Criel Bernard (*1877 Evergem) nam het zo nauw niet met de reglementen: *logé une personne sans inscrire (10fr)*, 1880-1888 *versé à boire après l'heure*, 1889 *avoir logé une personne sans inscrire au registre (5fr)*
- De veroordelingen van architect Morial Godefroi (genaturaliseerde Belg, *1847 Ahrweiler Pruisen) waren dan van een heel andere aard, en getuigen van de haast waarmee het Zollikofer-De Vigneplan moest worden gerealiseerd: 1888 *niet uitgevoerde werken (5fr of 1 dag) (2x)*, 1888 idem, 1888 idem, 1888 *goedgekeurd plan niet gevolgd (1fr of 1 dag) 3x*, 1889 *weg belemmerd (5fr of 1 dag)*, 1889 idem, 1889 *weigerig septische.. put te ledigen (5fr)*
- Een dagloner werd er een aantal maal veroordeeld wegens '*vagabondage*' met opsluiting in Hoogstraten... Koetsier Pieter Moens vloog in 1882-83 herhaalde maal op de bon voor boetes fout stationeren, weg-belemmering, nachtlawaai...
- ⁷ Verschillende (gegoede) studenten van buitenlandse origine verbleven op de Kuiperskaai in de periode 1881-1910: Georghio Cleante (*1868 Briala, Roemenië), Maraninchi Armand (*1871 Parijs, FR), Ditiative Boris (*1874 Kiev, Rusland), Cassavetti Dimitri (?), Minceff Guran (*1895 Toultscha, Roemenië), Fundapulos Constantin (*1897 Samsoun, Turkije), Vosmaer Gabrielle (*1878 Blinjoë Ile de Banka, Nederlands Indië), da Silva Macuco Herculano (* ? St.Catharine, Brazilië), d'Assa-Castello Branco Frans (*Goa Indoestan, Portugees Indië), Talvy Léon (*1879 Zimlin, Oostenrijk), Vetter William (*1870, Barmen, Pruisen)...
- ⁸ Een aantal figuren uit de amusementscene van de Kuiperskaai in de jaren 1930-1950 zullen bij de oudere Gentenaars misschien nog een belletje doen rinkelen: in de jaren 1930 toneelacteur Jaak Schmitz, de Poolse *entraineuse-artiste* Rozalja Wpjcieszak en haar Vlaamse collega Josephine De Block, de Nederlandse zangeres Josephina Schreiner en danseres Jeanne Budie. In de jaren 1940: toneelacteur-regisseur Gaston Vandermeulen en echtgenote toneelactrice Elvire Lambrechts, de Nederlandse zangeres Louise Quairiat, 'Iyrisch artiest' Henri Claessens, de danseressen Lisette Cousin en Berha Van Laethem, pianist Roger Pollet en tenslotte muzikant Gustaaf Van de Voorde.

Rechts onder: de brasserie-variété-cinema Valentino of Wintergarten aan de Kuiperskaai - een Art Nouveautempel in zijn hoogdagen.

Foto verzameling Blom, Gent